

Dr. Arūnas Bubnys

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Lietuva

KARO BELAISVIŲ STOVYKLOS MACIKUOSE 1941-1948 M.

Nebūna karo, kuriame nebūtų karo belaisvių ir pabėgėlių, okupuotos valstybės politinių kalinių ar kitaip represuotų žmonių. Visi jie, kaip ir kariai kovos frontuose, pažino karo tikrovę ir jos baisumus. Karas giliai įsivėžė į Lietuvos ir kitų šalių gyventojų sąmonę. Per Antrąjį pasaulinį karą net 35 milijonai žmonių tapo karo belaisviais¹. Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo Lietuvos žemė sugėrė daug žuvusių ir nukankintų žmonių kraujo. Lietuvoje ir vieni, ir kiti okupantai žudė priešininkų karo belaisvius, daliai jų buvo sudarytos nežmoniškos gyvenimo sąlygos – iš viso aukų skaičius siekė apie 168–172 tūkst. sovietinių karo belaisvių, vokiečių karo belaisviai pokario metais (1944–1949 m.) sudarė gerokai mažesnę aukų dalį – apie 5 tūkst.

Pirmieji karo belaisvių lageriai Rytų Prūsijoje atsirado 1939 m. rugsėjo mėn. Vėliau nauji karo belaisvių lageriai buvo steigiami ar likviduojami pagal karinių veiksmų eigą Vokietijos rytų fronte. Po karo dalis nacistinės Vokietijos lagerių tapo SSRS NKVD administruojamomis vokiečių karo belaisvių arba SSRS politinių kalinių prievartinio sulaikymo vietomis. Vienas iš tokių žemės lopinėlių Lietuvos teritorijoje buvo Šilutės r. Macikų kaimo dvarvietė, kurioje veikė ir nacistinės Vokietijos (1941–1944), ir Sovietų Sąjungos karo belaisvių (1945–1948 m.), ir GULAG'o lageriai (1945–1955). 1939 m. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, naciai Vokietijoje ir jos okupuotuose kraštuose įkūrė kelis šimtus karo belaisvių stovyklų (lagerių), suskirstytų pagal tam tikrą tvarką. Už karo belaisvius buvo atsakingos vermachto (Vokietijos ginkluotųjų pajėgų) įstaigos. Stovyklų pavadinimuose atsispindėjo lagerio pobūdis ir eilės numeris. Romėniškoji raidė žymėjo apygardą, didžioji lotyniškoji alfabeto raidė – įsteigimo numerį, toliau buvo nurodoma geografinė vietovė. Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijos teritorija, vėliau ir okupuotos teritorijos, buvo suskirstyta į karines gynybos apygardas (vok. *Wehrkreis*). Jų buvo 17. Mūsų tyrimui svarbiausios yra I gynybos apygardoje (*Wehrkreis I, Königsberg*) buvusios karo belaisvių stovyklos. I gynybos apygarda apėmė Rytų Prūsiją, vėliau dar dalį okupuotos Lenkijos ir Tilžės–Gumbinės karališkosios apygardos teritoriją. Aukščiausioji teritorijos valdžia (*Wehrkreiskommando I Ostpreussen*) buvo Kionigsberge (Karaliaučiuje, dab. Kaliningradas).

Šilutės (Macikų) karo belaisvių lageris *Stalag I-C Heydekrug* (stalagas (vok. *Stammlager*) – bazinis, stacionarus karo belaisvių lageris) buvo šiauriausia belaisvių kalnimo vieta nacių Vokietijos reiche.

Tiksli Šilutės (Macikų) lagerio įkūrimo data nėra žinoma, tačiau pagal vokiečių kariškių, tarnavusių Macikų lageryje, pokarinius parodymus VFR teisėsaugos organams galima teigti, kad karo belaisvių stovykla Macikuose buvo įsteigta tik prasidėjus Vokietijos–SSRS karui – 1941 m. birželio pabaigoje–liepos pradžioje. Tačiau Šilutės apylinkėse pirmieji karo belaisviai atsirado dar 1939 m. rudenį. Tai buvo paimti į nelaisvę lenkų kariai. Jie buvo įkurdinti Pagrynių, Kalveliškių, Piktaičių, Šilvių, Pašyšių, Meišlaukių, Traksėdžių kaimuose. Pirmosios žinios apie lenkų karo belaisvius Šilutės apylinkėse datuojamos 1939 m. lapkričio 15 d. Pagal tos pačios dienos pinigų pervedimo (*Ausgabenweisung*) čekį, Šilutės apskrities statybos valdybai už lenkų karo belaisvių 1939 m. spalio 9–31 d. atliktus darbus (lenkų belaisvių algoms) buvo pervesta 236 reichsmarkių (RM) ir 90 pfenigų. Pagal šį dokumentą, lenkų karo belaisviai atliko kelio tvarkymo darbus ruože Šilutė (Heydekrug)–Užliekniai (Uszlöknen)–Urbiškiai (dab. Armalėnai?). Pridėjame belaisvių sąrašę yra įrašytos 40 lenkų karo belaisvių pavardės². Išlikę dokumentai leidžia daryti išvadą, kad kelio darbus dirbančius lenkų karo belaisvius 1939 m. lapkričio mėnesį saugojo vokiečių kareiviai iš Stablaukių karo belaisvių pagrindinės stovyklos (*Kriegsgefangenenstammlager Stablack*)³. Labai tikėtina, kad pirmieji karo belaisviai į Šilutės apskritį buvo atsiųsti būtent iš Stablaukių karo belaisvių stovyklos. 1940 m. balandžio mėn. archyvinuose dokumentuose atsiranda informacija apie Kalveliškių (*Kallwelischken*) belaisvių stovyklą Šilutės apskrityje. Iš kitų dokumentų sužinome, kad pinigai buvo ir toliau mokami už Šilutės–Urbiškių kelio tvarkymo darbus. Dėl to galima daryti išvadą, kad Kalveliškių stovykloje buvo laikomi tie patys kelio darbus dirbantys lenkų karo belaisviai⁴. 1940 m. birželio mėn. kelio darbus dirbo 52 lenkų karo belaisviai⁵. Nuo 1940 m. vasaros vidurio beveik jokios informacijos apie Šilutės apskrityje buvusius lenkų karo belaisvius nėra.

Vokietijai okupavus Prancūziją, Belgiją ir kitas Vakarų Europos šalis, 1940 m. vasarą į Ryprūsius buvo atgabenama vis daugiau tų užgrobtų valstybių karo belaisvių – prancūzų ir belgų. Jie buvo išnaudojami žemės ūkio, melioracijos ir drenavimo darbuose. 1940 m. liepos mėn. Šilutės apskrities finansiniuose dokumentuose atsiranda informacijos apie belgų karo belaisvius. Jie čia, greičiausiai, buvo atvežti iš Stalag I A (Stablaukių) lagerio. Belgai taip pat dirbo kelio tiesimo darbus Šilutės apskrityje, Pagrynių kaime, nuo 1940 m. liepos 6 dienos. Išlikusiame algalapyje už 1940 m. liepos 6–23 d. laikotarpį išvardinta 50 belgų karo belaisvių⁶. Turbūt belgų belaisviai pakeitė lenkų karo belaisvius, nes pastarieji finansiniuose apskrities dokumentuose toliau nėra minimi. Belgų karo belaisviai Pagryniuose (iš viso 68 žmonės) dirbo

ir 1940 m. rugpjūčio mėnesį⁷. 1941 m. lapkričio 11 d. duomenimis, dirbantys belgai buvo maitinami trijose vietovėse: Kalveliškioose, Piktaičiuose (*Piktaten*) ir Šilviuose (*Schillwen*). Belaisviai toliau dirbo statybos ir remonto darbus Šilutės–Urbiškių (*Heydekrug–Bögschen*), Verdainės–Pašyšių (*Werden–Paszieszen*) ir Meišlaukių (*Meischlauken*) vietovėse⁸. Lenkijos istorikas Zygmuntas Lietzas (*Zygmunt Lietz*) rašo, kad Šilutės apskrityje įvairius darbus dirbo 450 belgų karo belaisvių⁹. Už įmonėse arba ūkiuose dirbančius karo belaisvius jų savininkai privalėjo mokėti karo belaisvių stovyklų administracijai po 10 pfenigų už darbo dieną, arba po 3 RM per mėnesį¹⁰. Artėjant Rytų frontui vokiečiai surinko pas ūkininkus dirbančius prancūzų ir belgų karo belaisvius ir išvežė, tikriausiai į Rytų Prūsijoje esančias belaisvių stovyklas.

Oficialiai pirmą kartą Macikų lageris (Stammlager 331 (I C)) buvo paminėtas 1941 m. rugpjūčio 14 d. organizaciniame Vyriausiosios vermachto vadovybės (OKW) įsakyme Nr. 40. Remiantis vokiečių kariškių liudijimais galima teigti, kad karo belaisvių stovykla Macikuose realiai pradėjo veikti tik prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, ne anksčiau kaip 1941 m. birželio pabaigoje – liepos pradžioje. Pagal buvusio vokiečių kariškio Johannes Schleyerio (Johannes Schleyer, g. 1902 m. balandžio 24 d.) parodymus, maždaug nuo 1941 m. birželio vidurio iki 1941 m. rugsėjo vidurio jis tarnavo Šilutės Macikų karo belaisvių stovykloje. Lageriui vadovavo maj. C. Pettersas, abvero karininkas buvo dr. Engelke. J. Schleyeris tarnavo telefono ryšių mazge, kuris, kaip ir komendantūra, buvo už lagerio ribų – Šilutėje. Kai J. Schleyeris atvyko į Šilutę, lagerio čia dar nebuvo. Buvo tik spygliuota viela aptverta pieva. Pirmomis karo su SSRS dienomis į lagerį buvo uždaryta apie 300 belaisvių. Iki 1941 m. rugsėjo vidurio belaisvių skaičius išaugo iki 700–800. 1941 m. rugsėjo viduryje visa lagerio komendantūra buvo perkelta į Pagėgių karo belaisvių stovyklą. Šilutės Macikų lageriui turėjo būti paskirta nauja administracija¹¹. Kai kurių autorių teigimu, Šilutės (Macikų) lageris iš pradžių vadinosi Stalag 331, o 1941 m. gruodžio 12 d. buvo pervadintas į Stalag I C. Kitais duomenimis, Stalag 331 buvo įsteigtas 1941 m. balandžio 9 d., pervadintas į Stalag I C 1941 m. spalio 10 d.¹²

1941 m. liepos mėnesį Šilutės (Macikų) Stalag 331 lagerio administracija išaugo iki maždaug 100 darbuotojų. Administracija įsikūrė apie 500 m nuo stovyklos vokiečių rašytojo Hermanno Sudermanno gimtajame name. Dalis komendantūros karininkų gyveno privačiuose butuose Šilutėje. Šalia komendantūros stovėjo keli barakai, kuriuose gyveno dalis lagerio personalo ir sargybiniai. Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, į Macikus plūstelėjo netikėtai daug belaisvių. Pagal vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos (SD) įsakymus ir instrukcijas iš sovietinių karo belaisvių turėjo būti atrenkami ir sunaikinami priešiški elementai – turėjo būti

likviduoti visi svarbesni komunistų partijos ir jos organizacijų funkcionieriai, liaudies komisarai ir jų pavaduotojai, sovietiniai inteligentai, Raudonosios armijos politiniai vadovai ir komisarai, vadovaujantieji ūkio darbuotojai ir žydai. Karo belaisvių atranka ir likvidavimu turėjo užsiimti vietos gestapo pareigūnai. Konkrečiai Šilutės Macikų ir Pagėgių karo belaisvių lagerius privalėjo „išvalyti“ Tilžės gestapo įstaigos darbuotojai (speciali aukštesniojo pareigūno vadovaujama 4–6 gestapininkų komanda). Šiam nusikalstamam darbui turėjo vadovauti Tilžės gestapo kriminalinis komisaras Wilhelmas Gerke (g. 1906 m. lapkričio 25 d.)¹³ Vokiečių istoriko Alfredo Streimo teigimu, Tilžės gestapo atrinkti iš Pagėgių, Šilutės (Macikų) ir Stalupėnų (*Ebenrode*) lagerių karo belaisviai 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. buvo šaudomi netoli Pagėgių. Iš viso tuomet buvo sušaudyta apie 700–800 sovietinių karo belaisvių¹⁴. Egzekucijas vykdė Hanso Joachimo Böhme's (Hans Joachim Böhme) vadovaujamas Tilžės gestapo būrys. Nėra žinoma, kiek karo belaisvių sušaudyta iš Macikų lagerio. H. J. Böhme 1958 m. Ulmo teismo buvo nuteistas 15 metų kalėjimo bausme¹⁵.

Vokiečiai niekino sovietinius karo belaisvius. Jie buvo marinami badu ir sunkiai dirbo, tačiau baisiausia kančia buvo bausmės. Stovyklos pakraštyje, prie vartų, buvo keli spygliuota viela apraizgyti narvai. Į juos kišdavo belaisvius už menkiausią nusižengimą. Žmogus čia pusiau sėdėdamas kentėdavo parą, dažnai ir kelias. Liudininko Dovydo Stučkos teigimu, kasdien numirdavo apie 40 sovietinių karo belaisvių. Iš pradžių juos užkasdavo netoli lagerio, už kelio. Vėliau lavonai būdavo vežami toliau, į ūkininko Koblenco lauką. Ypač didelis sovietinių karo belaisvių mirtingumas buvo 1942–1943 metų žiemą. Nemaža belaisvių mirė dėl dėmėtosios šiltinės epidemijos. Jie buvo užkasami duobėse maždaug po 20 lavonų kiekvienoje. Rusų belaisvių kalinimo sąlygos šiek tiek pagerėjo tik 1944 metais. Jiems pradėta mokėti už darbą kuponais, už kuriuos belaisviai galėjo įsigyti tabako ir maisto produktų. Masiškai mirstančių sovietinių karo belaisvių vieton buvo atvežama naujų belaisvių iš likviduojamos Priekulės karo belaisvių stovyklos (Stalag 63). 1942 m. liepos mėn. į Macikų lagerį buvo atgabenta apie 1 200 sovietinių karo belaisvių. Nėra žinomas net apytikris Macikų lageryje mirusių sovietinių karo belaisvių skaičius. Vokiečių istoriko Christopho Dieckmanno teigimu, čia galėjo žūti mažiausiai 3–5 tūkstančiai sovietinių karo belaisvių¹⁶. Sovietams vėl užėmus Lietuvą, NKVD pareigūnai informavo savo vadovybę, kad aptikta 60 duobių, į kurias buvo sumesta po 20–25 lavonus, be to, rasta apie 200–300 kapaviečių, kuriose užkasta po vieną žmogų. Tačiau sovietų Ypatingoji komisija hitlerininkų nusikaltimams tirti jokių tyrimų Macikų lagerio teritorijoje neatliko ir lavonų neekshumavo. Žuvusiems karo belaisviams atminti Macikuose sovietmečiu nebuvo pastatyta jokių paminklų¹⁷.

Vokietijos teritorijoje daugėjant antihitlerinės koalicijos karo aviacijos belaisvių skaičiui, 1943 m. liepos mėn. Macikuose vokiečiai įkūrė lagerį Stalag Luft 6 (*Stalag Luft (Luftwaffe-Stammlager)* – bazinis sąjungininkų oro pajėgų karo belaisvių lageris). Jis buvo skirtas į nelaisvę patekusiems britų, amerikiečių, kanadiečių, australų, Naujosios Zelandijos ir kitų sąjungininkų karinių oro pajėgų kariams. *Luft* tipo stovyklose buvo laikomasi Ženevos konvencijos reikalavimų. 1944 m. pirmoje pusėje lagerį sudarė trys sektoriai „A“, „K“ ir „E“: viename buvo apgyvendinti JAV karo belaisviai, antrame – britai, trečiame – amerikiečiai, britai, kitų šalių piliečiai. Visi britų belaisviai buvo lakūnai. Lageryje buvo 10 plytinių barakų, kiekviename barake tilpo 552 žmonės, ir 12 medinių barakų po 54 belaisvius. Iš viso lageryje galėjo tilpti 6 168 belaisviai¹⁸. Barakuose buvo įrengti trijų aukštų lentiniai gultai, stovėjo stalai, spintelės ir kėdės. Lagerio teritorijoje taip pat buvo skalbykla, barake įrengta koplyčia ir teatras. Vakarų šalių karo belaisviai neprivalėjo dirbti, dirbo tik tie, kurie patys to norėjo. Jie turėjo teisę susirašinėti su šeimos nariais ir giminaičiais. Maitinimas buvo prastas, tačiau vakariečiai gaudavo maisto ir drabužių iš Raudonojo Kryžiaus. Prieš prasidedant evakuacijai, 1944 m. liepos mėnesį, Macikų Stalag Luft 6 lageryje kalėjo 3 623 belaisviai, tarp jų 2 063 amerikiečiai¹⁹. 1944 metų vasarą *vermachtas* pradėjo trauktis, ir buvo aišku, kad karo belaisvius reikia evakuoti. Liepos mėnesio pradžioje sovietinė kariuomenė pasiekė Lietuvą. Evakuacija iš Macikų prasidėjo 1944 m. liepos 14 d., tai buvo penktadienis, ir vyko keliais etapais. Pirmąjį srautą sudarė 1100 amerikiečių ir 900 britų. Per kelis kartus iš Šilutės geležinkelio stoties jie buvo nugabenti į Klaipėdą. Ten uoste buvo įlaipinti, tiksliau pasakius – sukimšti, į du laivus – „*Masuren*“ ir „*Instenberg*“. Per dvi paras jie pasiekė Svinemiundę. Iš ten belaisviai buvo nugabenti į Stalag IV (*Gross Tychow*) lagerį Lenkijoje²⁰. Antroji belaisvių partija, apie 3 000 britų, iš Šilutės išgabenta geležinkeliu į Lenkijos miestą Torunę (*Thorn*), o iš jo – į karo belaisvių lagerį Stalag 375. Pagal kitus šaltinius, antroji evakuojamųjų belaisvių grupė taip pat buvo nuvežta į Stalag IV. Čia jie išbuvo iki 1945 m. vasario mėnesio²¹. Kelionės transportu sąlygos buvo pasibaisėtinos. Ešelonuose trūko vagonų, todėl žmonės buvo grūdami sausakimšai; ne daugiau vietos buvo ir laivuose. Baržų triumuose žmonės duso. Vėliau jie įsijungė į bendrą evakuojamųjų (išvadotų sąjungininkų dalinių) srautą. 1945 m. gegužės pradžioje buvusius Stalag Luft 6 belaisvius Vokietijos gilumoje išlaisvino antihitlerinės koalicijos daliniai. Paskutinių Macikuose kalintų sovietinių karo belaisvių likimas nėra žinomas. Liudininkės Emmos Pietch teigimu, iki sovietų kariuomenės atėjimo likus 5 ar 6 dienoms, vokiečiai belaisvius išvežė nežinia kur²². Ištuštėjusiame lageryje kurį laiką dar veikė ligoninė, vėliau *vermachtas*, besitraukdamas iš užimtų SSRS teritorijų, į Šilutę evakavo iš

Pskovo apylinkių 379-ąjį dulagą, kurio kontingentas buvo priverčiamiesiems darbams surinkti civiliai sovietiniai žmonės²³.

Karui einant į pabaigą, 1945 m. pavasarį, į Macikų lagerį SSRS NKVD uždarė vokiečius ir jų sąjungininkus – daugiausia Kuršo katilė į nelaisvę paimtus vermachto ir nacių represinių karinių-policinių struktūrų karius. Oficialiai 184-asis Šilutės (Macikų) karo belaisvių lageris įsteigtas 1945 m. gegužės 1 d. (kitais duomenimis, 1945 m. balandžio 1 d., limitas 3000 belaisvių). Šio lagerio zonoje 1945 m. buvo steigiami trys savarankiški, bet dviem skirtingoms SSRS NKVD žinyboms priklausantys lageriai: pirmasis vadinosi „**LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-ioji pataisos darbų kolonija**“, priklausė SSRS NKVD GULAG'o sistemai; antrasis – „**SSRS NKVD 184-asis karo belaisvių lageris**“, priklausė SSRS NKVD Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų vyriausiajai valdybai (rus. *Glavnoje upravlenije po delam vojennoplennyh i internirovannyh, GUPVI*); trečiasis – „**SSRS NKVD 2652-oji specialioji karo belaisvių ligoninė**“, priklausė taip pat SSRS NKVD GUPVI.

Belaisviai dirbo atstatant karo metu apgriautus Šilutės ir Įsruties (vok. *Insterburg*, nuo 1946 m. – Černiachovskas) miestus, dirbo žemės ūkio darbus, aprūpindami lagerio ir specialiosios ligoninės belaisvius savu maistu. Lagerio gamybinėse patalpose jie gamino plataus vartojimo prekes ir įvairiausių kitus gaminius. Vidutiniškai lageryje buvo apie 3 tūkst. belaisvių. Kadangi arti nebuvo stambių pramonės ir kitų ūkio objektų, kuriuose būtų buvę galima panaudoti belaisvių darbo jėgą, 1946 m. pradžioje Macikų lageris buvo reorganizuotas į „gydomąjį“, čia buvo vežami sergantys belaisviai iš visų Lietuvoje esančių karo belaisvių lagerių, o sunkiausios būklės ligoniai guldomi į specialiąją ligoninę. 1947 m. sausio mėn. Macikų lagerio savarankiškumas buvo formaliai panaikintas, lageris perduotas 57-ajam Klaipėdos lageriui, o 1948 m. – 195-ajam Vilniaus lageriui. Oficialiai Macikų karo belaisvių lageris buvo uždarytas 1948 m. liepos 15 d.

Nustatyti tikslų Macikų karo belaisvių skaičių 1945–1948 m. yra sudėtinga. Beveik kiekvieną mėnesį vyko nuolatinis belaisvių judėjimas, perdislokavimas į kitus lagerius. Archyvuose šaltiniuose nurodomi įvairiausi skaičiai. Belaisvių duomenys kai kuriuose dokumentuose neretai prieštarauja vieni kitiems. Dažnai būdavo suplakami 184-ojo gydomojo lagerio ir 2652-osios specialiosios ligoninės belaisvių skaičiai. Lagerio belaisvių skaičius nuolat keitėsi – atvežtos naujos partijos žmonių greitai buvo išvežamos į kitus Lietuvos ar SSRS lagerius arba repatrijuojamos į savo gimtąsias šalis: 1945 m. vasarą lageryje buvo 5 059 belaisviai, vėliau jų skaičius mažėjo: 1946 m. liepos 1 d. – 3 436 belaisviai, iš jų 578 karininkai, o 1947 m. sausio 21 d. – 1 495 belaisviai. Taigi 1945–1946 m. iš jo išvežti 5 757

belaisviai, daugiausia į kitus lagerius Lietuvoje, taip pat ir į Sovietų Sąjungą, o sunkiai sergantys repatrijuoti į savo gimtines. Macikų lageriui tapus 57-ojo Klaipėdos lagerio sudedamąja dalimi, 1947 m. vasario 28 d. čia buvo 1 922 belaisviai, o specialiojoje ligoninėje – 1 062 (iš viso 2 984 žmonės). Macikų lageryje buvo įvairių tautybių žmonių, daugiausia vokiečiai, taip pat rumunai, vengrai, austrai, čekai, lietuviai ir kt. Karo belaisvių lagerius saugojo SSRS NKVD (MVD) konvojinės kariuomenės kariai (kuopa) ir vietos apsaugos laisvai samdomi darbuotojai-budėtojai (šauliai). 1945–1946 m. buvo nuolat tobulinama 184-ojo lagerio techninė apsaugos sistema. 1946 m. gruodžio mėn. lagerio apsaugos zonos buvo galutinai sutvarkytos: pagal visą perimetrą buvo pastatytos ir nutiestos dvigubos spygliuotos vielos tvoros, itin daug dėmesio buvo skirta vartų zonos apsaugai, pastatytos sargybinių būdelės, įrengti 7 sargybos bokšteliai.

Prieš bandančius pabėgti ar sugautus belaisvius buvo naudojami šaunamieji ginklai. Iš viso iš Macikų lagerio 1945–1946 m. pabėgo 48 belaisviai (sulaikyti 9) Šilutės apskritis buvo vienas iš svarbiausių karo pabėgėlių koridorių. Todėl apylinkes akylai stebėjo NKVD MVD darbuotojai ir milicininkai, visur, kur tik buvo aptinkama nepažįstamų žmonių, buvo tikrinami jų dokumentai. 1946 m. naktį iš balandžio 29 d. į 30 d. pabėgo trys belaisviai: Herbertas Egeris, Vaisas Šmaicelis ir Ebergas Štaineris. Atrodo, kad dviem pavyko pasislėpti, o E. Štaineris gegužės 1 d. sulaikomas buvo nušautas.

Už pasitaikančius karinės ir darbo drausmės pažeidimus belaisviai taip pat būdavo griežtai baudžiami – iki 2 mėnesių būdavo atimama teisė susirašinėti su artimaisiais arba naudotis uždirbtais pinigais lagerio parduotuvėje, iki 20 parų uždaromi į vietos mūrinių karcerių, išsiunčiami į bausmės dalinius (štrafbatus, štrafrotas) arba išvežami iš Lietuvos Rusiją, Kazachstaną ir kt. Pastaroji bausmė buvo didžiausia. Lagerio vadovybė laikėsi griežtų vidaus režimo reikalavimų. Belaisviai karininkai buvo laikomi atskirai nuo eilinių ir puskarininkių. Lagerio administracija skirdavo kiekvieno barako vyresnįjį (dažniausiai „antifašistai“, kuris dažnai būdavo ir lagerio agentas). Kiekvieną mėnesį ir dažniau buvo atliekamos belaisviams netikėtos asmeninių daiktų ir gyvenamosios vietos kratos.

Tarptautinės humanitarinės teisės požiūriu, Sovietų Sąjungos ir LSSR represinių struktūrų vadovybė iš esmės laikėsi 1929 m. Ženevos konvencijos „Dėl elgesio su karo belaisviais“ nuostatų. Belaisviai turėjo teisę susirašinėti su savo artimaisiais, o už darbą gaudavo atlyginimą, nebuvo specialiai marinami badu, gydomi, turėjo pastogę ir pan. Didžiausi uždarbiai būdavo gaminant plataus vartojimo prekes gyventojų buičiai.

Lagerių vadovybė stengėsi per „antifašistinę“ veiklą palenkti į savo pusę kuo daugiau belaisvių, čia buvo nuolat skleidžiama sovietinė komunistinė propaganda, skatinama agentūrinė veikla. Macikų karo belaisvių lageryje veikė operatyvinis skyrius, kurio darbuotojai sekė abiejų lagerių belaisvius ir pagalbinį lagerio personalą, tarp visų čia esančių žmonių diegė savo agentūrą kurios dėka buvo išaiškinti arba nustatyti dešimtys belaisvių, kaltinami arba įtariami žvėriškumais arba karo nusikaltimais. Agentams padedant nuo 1945 vasaros iki 1946 m. lapkričio 1 d. į lagerio operatyvinio skyriaus akiratį pakliuvo 82 belaisviai (jie buvo įtraukti į operatyvinę įskaitą arba jiems užvestos kaltinamosios bylos) ir 45 žmonės buvo suimti. 1946 m. lapkričio 1 d. operatyvininkų įskaitoje buvo 54 Macikų lagerio žmonės, įtariami ar kaltinami įvairiais nusikaltimais. Faktiškai agentai įskųsdavo buvusius bendražygius ar asmeninius priešus, kai kurie veikė iš idėjinių paskatų. Visi agentai už savo „tarnybą“ tikėjosi greitesnio paleidimo ir sugrįžimo namo. Per savo pažįstamus jie rinko informaciją, kuri galėjo dominti operatyvinį skyrių. Per 1946 m. pusmetį lagerio operatyvinis skyrius gavo 327 agentų pranešimus. Iki 1947 m. sausio 1 d. 184-ajame Macikų lageryje buvo nustatyti 23 karo nusikaltėliai, iš jų du – Vilis Bachmanas ir Aloyzas Heilas – buvo kaltinami sunkiais nusikaltimais.

Macikų lagerio teritorijoje 1945–1948 m. buvo dislokuota autonomiška, turinti lagerio statusą, 2652-oji karo belaisvių specialioji ligoninė. Joje buvo gydomi sunkiai arba beviltiškai sergantys belaisviai. Šioje ligoninėje mirė daugiausia belaisvių (beveik 500), todėl neatsitiktinai vietiniai gyventojai ją vadino „Mirties namais“. Ligoniai dažniausiai sirgo distrofija, dizenterija, plaučių uždegimu, tuberkulioze, vidurių ir dėmėtąja šiltine ir kitomis ligomis. Priešingai negu naciai, sovietai vokiečių karo belaisvių specialiai nemarino badu ir nešaudė (buvo teisiami ir įkalinami karo nusikaltėliai), tačiau dėl lagerių personalo masinių maisto produktų vagysčių ir įvairaus turto grobstymo belaisviai gyveno labai sunkiomis sąlygomis: sunkiai dirbo, nuolat badavo ir šalo, daugelis neturėjo tinkamų drabužių ir patalynės šaltuoju metų laiku. Barakai buvo menkai šildomi. Patys sunkiausi buvo 1945–1946 metai – tada mirė daugiau kaip 300 belaisvių.

1949 m. SSRS pasirašė konvenciją „Dėl elgesio su karo belaisviais“, kuria įsipareigojo saugoti karo belaisvių kapines ir rūpintis jomis, taip pat, esant galimybei, leisti užsienio šalių atstovams jas aplankyti. Sovietinės Lietuvos pareigūnai, dažnai jau pakeitę ankstesnius represinių struktūrų vadovus, dėjos nieko nežiną apie belaisvių kalinimo problemas, palaidojimo vietas ar mirusiųjų archyvinių dokumentų tvarkymo reikalus. 1955 m. uždarius Gulago lagerį Nr. 3 buvo bandyta sunaikinti ir kapines. Buvo parengtas teritorijos

„melioravimo“ projektas. Nors šis projektas nebuvo įgyvendintas ir kapinės nebuvo sulygtintos, tačiau šioje vietoje ganėsi gyvuliai, važinėjo traktoriai, buvo kelias. SSRS įsipareigojus VFR vyriausybei prižiūrėti vokiečių karo belaisvių palaidojimo vietas, 1958 m. Maskvoje vėl kilo belaisvių kapinių tikrinimo vėjus. LSSR MVD vadovybė nutarė išlikusių kapinių dalį nesunaikinti.

Nuo 1945 iki 1955 m. karo belaisvių stovyklos teritorijoje Macikuose taip pat veikė SSSR NKVD (MVD) GULAG'o padalinys, vadintas 3-iaja pataisos darbų kolonija, vėliau 3-uoju atskiruoju lagerio padaliniu, 3-uoju lagerio skyriumi. Tai buvo vienas didžiausių sovietinių lagerių Lietuvoje. Jame vienu metu kalėjo nuo 2 000 iki 3 000 kalinių, trečdalis jų – lietuviai. Šis GULAG'o skyrius buvo įsteigtas 1945 m. pavasarį. Pirmieji civiliai lietuviai politiniai kaliniai (120 vyrų ir 80 moterų) į lagerį buvo atvežti iš Šiaulių kalėjimo ir uždaryti mažojoje lagerio zonoje. Dauguma jų buvo nuteisti pagal įvairiais būdais sufabrikuotus politinius kaltinimus. Vėliau kalinių skaičius nuolat didėjo – juos papildė ne tik politiniai kaliniai, bet ir sovietų ekonominės prievartos aukos, dažniausiai ūkininkai, nesugebėję išmokėti prievartinių mokesčių valstybei ar neatidavę privalomųjų maisto produktų. Kalinių skaičių papildė kriminaliniai nusikaltėliai (vagys, prievartautojai, banditai ir pan.), taip pat Raudonosios armijos kariai rusai ir ukrainiečiai, patekę į politinę valdžios nemalonę ir nuteisti²⁴. Nemažą dalį GULAG'o skyriuje Macikuose kalėjusių žmonių sudarė sergantieji ir invalidai. Šiame lageryje buvo kalinamos ir moterys, taip pat kalėjime ar lageryje gimę jų vaikai iki 2 m. amžiaus. Lagerio teritorijoje veikė ligoninė, Motinos ir vaiko namai.

2015 m. gegužės 14–15 d.

¹ S. Geck, *Das deutsche Kriegsgefangenenwesen 1939–1945* (PDF), Masterarbeit, Universität Münster, 1998, S. 1.

² 1939 m. lapkričio 15 d. pinigų pervedimo čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 23; 1939 m. lapkričio 1 d. lenkų karo belaisvių algų sąrašas, *ibid.*, b. 79, l. 24–25.

³ 1939 m. gruodžio 2 d. čekis už ltn. Gatzke's pervestus pinigus, LCVA, *ibid.*, ap. 4, b. 79, l. 39.

⁴ 1940 m. balandžio 10 d. čekis prekybininkui F. Ulrichui už Kalveliškių lagerio aprūpinimą anglimis ir briketais, *ibid.*, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 83.

⁵ 1940 m. birželio mėn. lenkų karo belaisvių algalapis, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 172–173.

⁶ 1940 m. liepos mėn. belgų karo belaisvių algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 195–197.

⁷ 1940 m. rugpjūčio mėn. belgų karo belaisvių algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 255–256.

⁸ 1940 m. lapkričio 11 d. informacija apie karo belaisvių maitinimą, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 308.

⁹ Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 179.

¹⁰ Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, II tomas, p. 36.

¹¹ 1967 m. birželio 29 d. J. Schleyerio apklausos protokolas, *ibid.*, B 162/6571, l. 408–409.

- ¹² G. Mattiello, W. Vogt, *Deutsche Kriegsgefangenen-und Internierteneinrichtungen 1939–1945. Band 1: Stammlager (Stalag)*, Koblenz–Milano, 1986, S. 9, 42, 43; Dortmundo prokuratūros 1974 m. balandžio 1 d. raštas ZStL, BA B 162/6573, l. 1235.
- ¹³ 1967 m. gruodžio 20 d. Dortmundo prokuratūros raštas ZStL, BAL, B 162/6571, l. 389–390.
- ¹⁴ A. Streim, *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im „Fall Barbarossa“*. Eine Dokumentation, Heidelberg–Karlsruhe, 1981, S. 98–99.
- ¹⁵ A. Streim, *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im „Fall Barbarossa“*. Eine Dokumentation, S. 98–99.
- ¹⁶ Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, Vilnius, 2005, p. 42; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, Šilutė, 2014, p. 24, 25.
- ¹⁷ Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, 2 tomas, p. 42; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 24, 25.
- ¹⁸ Stalag Luft 6, www.b24.net, l. 1.
- ¹⁹ Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, Warszawa, 1982, s. 98.
- ²⁰ Stalag Luft 6 Heydekrug on the map [prieiga internetu: www.gps-practice-and-fun.com], p. 1, žiūrėta 2015-01-07].
- ²¹ Reikia pažymėti, kad prisiminimų ir šaltinių pateikiami skaičiai skiriasi. Tikslių duomenų neturime; žr. Stalag Luft 6 Heydekrug on the map [prieiga internetu: www.gps-practice-and-fun.com], p. 1, žiūrėta 2015-01-07].
- ²² S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 86.
- ²³ Apie šį laikotarpį A. Margis liudija: „Stovykloje liko daug hitlerininkų turto, keli sandėliai tarptautinio Raudonojo Kryžiaus siuntinių. Į juos – skanėstus, vilnonius drabužius, apavą – visų pirmiausia nukrypo Bajoro [buvęs intendantas, paliktas viską saugoti], kreisleiterio Bingau, visos Šilutės nacistinės „grietinė“ akys. Tarp žalsvai pilkomis vermachto uniformomis apsitempusių kariškių maišėsi rudų mundurų savininkai, trumpakelniai iš „hitlerjugendo“, jų žmonos, dukterys ir seserys. Bajoras mus dažnai vedavo tvarkyti pasilikusią mantą. – Netrukus viską į frontą išsiųsime, – paaiškino.“
- Stovykloje prasidėjo lėbavimo dienos. Koktu pasakoti, ką mačiau. Iš kažkur atitemptose lovose vartėsi pusnuogiai vyrai ir moterys. Jiems rūpėjo ne pagalba frontui...“ – „Pėdsakai neišblėso“, *Komunistinis darbas*, 1963-11-26, Nr. 139.
- ²⁴ L. Alekna, *Atsiminimai*. Šilutės muziejus, Macikų lagerio kaliniai A–M, b. 1; S. Mėlinauskas, *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, p. 105.